

COMMENTAAR OP LUCAS

DEEL 1

DE OORSPRONGEN VAN HET GELOOF

JOS DE HEER

HET EVANGELIE VOLGENS
LUCAS EN DE HANDELINGEN

UITGEVERIJ SKANDALON
VUGHT

1e druk: 2006 (uitgeverij Meinema)
2e herziene druk 2013

Voor meer informatie over de auteur en andere teksten van zijn hand kunt u terecht op de website www.josdeheer.nl

Ontwerp en typografie omslag en binnenwerk:
Peterpaul Kloosterman (www.2pk.nl)

ISBN 978-94-90708-61-0
NUR 703

Uitgeverij Skandalon
postbus 138
5260 AC Vught
e-mail: info@skandalon.nl
www.skandalon.nl

© 2013 Skandalon, Vught

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission in writing from the proprietor(s).

Woord vooraf	7
1 Inleiding op Lucas-Acta	9
2 Proloog van Lucas-Acta LUCAS 1,1-4	47
3 De aankondiging van de geboorte van Johannes – annunciatie LUCAS 1,5-25	69
4 De aankondiging van de geboorte van Jezus – annunciatie LUCAS 1,26-38	107
5 Maria bezoekt Elisabeth – visitatie LUCAS 1,39-56	129
6 De geboorte, besnijdenis en manifestatie van Johannes LUCAS 1,57-80	151
7 De geboorte van Jezus in Bethlehem LUCAS 2,1-20	167
8 Jezus geroepen, gezien en herkend LUCAS 2,21-39	193
9 Jezus groeit op als zoon van God LUCAS 2,40-52	211
10 De voorbereiding: de stem van de roepende Johannes LUCAS 3,1-20	223
11 Jezus voorgesteld als zoon van God – doop en als lid van de mensenfamilie – geslachtsregister LUCAS 3,21-38	253
12 Jezus' beproeving in de woestijn LUCAS 4,1-13	273
13 Jezus' begin in Galilea 1: Het 'Nazareth-Manifest' van Jezus LUCAS 4,14-30	295
14 Jezus' begin in Galilea 2: Jezus' volmacht in Kafarnaüm LUCAS 4,31-44	329
Register	353
Bibliografie	355

Woord vooraf

Wie is Jezus? Een vraag die al twintig eeuwen de meest uiteenlopende antwoorden heeft uitgelokt. Over geen enkele historische persoon zijn zoveel films gemaakt, boeken geschreven en andere kunstwerken gemaakt. Is Jezus de zoon van God, zoals men in de kerk beweert? En zo ja, wat betekent die aanduiding, die immers ook Romeinse keizers gesierd heeft? Is Jezus een revolutionair? En zo ja, waarom is die aanduiding nou niet bepaald karakteristiek voor zijn volgelingen die zich kerk noemen? In ieder geval was Jezus Jood. Daar is historisch geen enkele twijfel over mogelijk. Maar waarom heeft het christendom zich dan zo lang en vaak ronduit anti-Joods gedragen?

In dit boek wil ik de oorspronkelijke Griekse tekst van het evangelie naar Lucas en het boek Handelingen ('Acta') nauwkeurig vertalen en interpreteren. Op mijn zeventiende raakte ik gefascineerd door Jezus. Vanaf dat moment was ik in verwarring over de betekenis van deze bijzondere mens, die door de kerk zoon van God genoemd werd. Ik ben gaan zoeken en wilde de onderste steen boven halen. Ik ben theologie gaan studeren om zelfstandig een wetenschappelijk onderbouwde visie te kunnen ontwikkelen. Want ik wilde me niets op de mouw laten spelden. Er is een hoop onzin over Jezus gezegd en geschreven! In mijn zoektocht naar de bronnen van het christelijk geloof en de betekenis ervan voor nu, probeer ik de lezer mijn fascinatie over te brengen voor de indrukwekkende literatuur die Lucas ons nagelaten heeft. Tegelijk wil ik mensen die het Grieks en Hebreeuws, waarin de Bijbel oorspronkelijk geschreven is, niet beheersen, stap voor stap meenemen door het verhaal, zodat zij tot op zekere hoogte ook zelf zich een mening kunnen vormen op grond van de overgeleverde tekst en kunnen genieten van deze wereldliteratuur.

Jezus was een historische figuur met meer dan gewone betekenis tot op de dag van vandaag. Lucas heeft gepoogd zijn betekenis in een tweedelig geschiedwerk te beschrijven, waarin hij Jezus' oorsprong in de geschiedenis van God met Israël zorgvuldig weergeeft. Geen vrome fantasiën over Jezus treft u hier aan, maar 'back to basics'!

Dit eerste deel behandelt de eerste vier hoofdstukken van het eerste deel, het evangelie naar Lucas, die een soort ‘bijbels abc’ vormen. De volgende delen zullen het verhaal van Lucas 5 tot en met Acta 28 op de voet volgen.

Jos de Heer is predikant te Ouderkerk aan de Amstel

1 Inleiding op Lucas-Acta

EEN LITERAIR KUNSTWERK

Om het specifieke karakter van Lucas en Acta ('Handelingen') goed te begrijpen, laat ik een inleidend hoofdstuk voorafgaan aan de vertaling en interpretatie van de teksten. Bijna twee millennia scheiden ons van hen. Daar kunnen we niet omheen. Ze zijn niet alleen in een andere taal dan de onze, het Grieks, geschreven, maar spelen zich af in de antieke, mediterrane wereld van de eerste eeuw, die door de cultuur van het Hellenisme¹ gestempeld is. Enige achtergrondkennis is nodig.

Beide geschriften maken deel uit van de verzamelbundel van het Nieuwe Testament. Maar op het eerste gezicht is het niet duidelijk dat ze bij elkaar horen. Ze staan daarin namelijk niet achter elkaar, zoals je verwachten zou van geschriften die als twee delen van hetzelfde werk bij elkaar horen. Zoals beide geschriften in de meeste moderne bijbeluitgaven opgenomen zijn, wordt de indruk gewekt, dat het twee geschriften van verschillende aard zijn. Met het evangelie naar Lucas zouden we te maken hebben met één van de vier evangeliën², en met het boek Acta ('Handelingen') met een tussen deze en de brieven van Paulus staand historisch geschrift. Het belangrijkste uitgangspunt voor mijn uitleg van beide is, dat deze twee, ondanks het feit dat ze uit elkaar geplaatst zijn, toch een *literaire eenheid* vormen. Lucas' geschriften zijn niet alleen inspirerend voor gelovigen, maar vormen ook literair een absoluut kunstwerk, dat alleen daarom al de moeite van het lezen waard is. Lucas schrijft het mooiste Grieks van alle nieuwtestamentische auteurs.

In dit eerste hoofdstuk geef ik een algemene inleiding op het gehele werk. In het tweede hoofdstuk begin ik met de bespreking van de openingszinnen, Lucas 1,1-4. Deze vormen de proloog op de beide delen. Het is een unieke tekst, omdat verder nergens in het Nieuwe Testament zo'n tipje van de sluier van een geschrift opgelicht wordt. Hierin wordt ons zeer bijzondere informatie verschaft. Dit korte gedeelte verdient daarom een zorgvuldige 'close reading', hoewel het verleidelijk is om direct door

1. Een verzamelnaam voor de zich sinds de vierde eeuw vChr vanuit Griekenland ontwikkelende cultuur rondom de Middellandse Zee tot diep in Europa, Azië en Afrika.

2. De andere zijn die naar Matteüs, Marcus en Johannes.

te stoten naar het eigenlijke begin van Lucas' verhaal over Jezus in 1,5, waar ik in hoofdstuk 3 mee begin. Want inderdaad, daar gaat het gebeuren! We vallen van de ene verbazing in de andere. Het onmogelijke blijkt mogelijk in deze geschiedenis.

GEbruIKSAANWIJZING VAN DIT BOEK

Telkens wanneer een belangrijk woord voor het eerst voorkomt, geef ik daar een uitleg van. Het wordt KLEINKAPITAAL gedrukt en opgenomen in het register. Wanneer het later nog eens voorkomt, verwijst ik terug. Ook vermeld ik in voetnoten alle andere plaatsen in Lucas-Acta waar dat woord voorkomt. Dat lijkt misschien droge informatie. Maar wie de moeite neemt de vermelde teksten rustig op te slaan, zal ervaren dat Lucas zijn geschrift literair zorgvuldig heeft opgebouwd. Zo'n woordstudie op zich biedt een rijke doorkijk in het verhaal en laat verbanden zien die anders onopgemerkt zouden blijven. In de meeste gevallen betreft het hier woorden die hun betekenis ontleenen aan hun gebruik en functie in het Oude Testament.

In het register van dit boek treft u deze woorden met hun Griekse benaming aan. Om de gang van het verhaal niet te zeer te onderbreken, geef ik de informatie over Griekse en Hebreeuwse woorden in de voetnoten. Ook informatie waarvan ik veronderstel dat ze vooral vakmensen interesseren zullen, plaats ik daar. Een enkele keer geef ik in een excurs aan het eind van een hoofdstuk een grotere uitwijding.

Voorafgaand aan de bespreking van ieder tekstgedeelte geef ik een eigen vertaling vanuit het Grieks. Dat is een werkvertaling, waarin ik zo dicht mogelijk tegen het Grieks aanleun, soms ten koste van een goedlopende Nederlandse zin. Ik vertaal ook dezelfde Griekse woorden met hetzelfde Nederlandse equivalent om de lezer die niet zelf de Griekse tekst kan raadplegen, inzicht te geven in het woordgebruik van Lucas. Ook dit levert niet altijd een vloeiende Nederlandse weergave³.

Ik begin deze algemene inleiding met een inhoudelijke typering van het geheel van Lucas 1-4 als verhalen over de oorsprongen van het geloof (1).

Omdat de literaire eenheid van beide zo bepalend is voor het begrip en mijn uitleg, ga ik daarmee voort (2). Vervolgens komt het literaire genre van de evangeliën ter sprake. Met wat voor soort geschriften hebben we

3. Mijn favoriete Nederlandse vertaling die goed Nederlands combineert met een redelijk getrouwe weergave van het Griekse origineel is die van Hans Warren en Mario Molegraaf, *Het evangelie volgens Markus, Mattheus, Lukas en Johannes*, Amsterdam 1996.

te maken? Waarom is die vraag naar het genre zo belangrijk? En hoe kunnen de beide geschriften in hun literaire eenheid nader getypeerd worden? Zijn er vergelijkbare geschriften uit die tijd bekend? (3). Tenslotte maak ik enkele korte opmerkingen over de mogelijke aanleiding voor het schrijven van dit geschrift en de situatie waarbinnen het ontstaan is (4).

1. LUCAS 1,1-4,44 ALS 'BIJBELS ABC':
DE OORSPRONGEN VAN HET GELOOF

The Child is the father of the man (William Wordsworth)

Met deze spreuk wil ik de betekenis van de verhalen van de oorsprong typeren, waarin eigenlijk alles zit wat later ontvouwd zal worden.

EEN VERKLARENDE WOORDENLIJST VAN HET 'BIJBELS ABC'

De eerste vier hoofdstukken van het evangelie naar Lucas als geheel vormen een inleiding op het verdere verhaal van Lucas-Acta. In Lucas 1,1-4,44 worden zo goed als alle begrippen en termen genoemd, die als bouwstenen van het verdere verhaal vanaf 5,1 tot en met Acta 28 zullen dienen. Het is als een verklarende woordenlijst voor de rest. Of met een ander beeld, zoals een ouverture alle muzikale thema's en motieven, die in de symphonie breed uitgewerkt worden, in aanleg laat klinken, zo zet dit eerste hoofddeel van Lucas-Acta de toon voor het geheel. Vandaar dat ik het als 'bijbels abc' typeer. De proloog en de verhalen over geboorte en eerste optreden van Johannes en Jezus zijn verhalen over de oorsprongen van het geloof.

Wie in het kort wil weten waar het in de gehele bijbel om gaat, leze de eerste vier hoofdstukken van het evangelie naar Lucas!

DE STRUCTUUR VAN DE OUVERTURE VAN DE ZEVEN
VERHALEN VAN LUCAS 1,5-4,44

Voordat Lucas aan het eigenlijke geschiedverhaal over Jezus begint, vertelt hij eerst zeven verhalen (in twee cycli) die van een heel andere orde zijn dan het verhaal vanaf 5,1.

1. De aankondiging ('annunciatie') van de geboorte van Johannes,
Lucas 1,5-25
2. De aankondiging ('annunciatie') van de geboorte van Jezus,
Lucas 1,26-38

3. De ‘visitatie’: Maria bezoekt Elisabeth, *Lucas 1,39-56*
4. De geboorte en het opgroeien van Johannes, *Lucas 1,57-80*
5. De geboorte en het opgroeien van Jezus, *Lucas 2,1-52*
6. Het eerste optreden van Johannes, *Lucas 3,1-20*
7. Het eerste optreden van Jezus, *Lucas 3,21-4,44*

Lucas bouwt zijn verhaal zorgvuldig op om het gebeuren rondom Jezus in de juiste context te kunnen plaatsen. De zeven verhalen zijn op hun beurt nauw met elkaar verstrengeld, omdat ze gebeurtenissen vertellen die een hechte samenhang vertonen. Juist die samenhang biedt de lezer het nodige inzicht in de bijzondere aard van de geschiedenis van Jezus die Lucas vanaf hoofdstuk 5 in een zekere chronologie gaat vertellen. Want hierin worden voor niet-Joodse lezers de oorsprongen van het geloof van Israël uit de doeken gedaan. Tegelijkertijd maken deze hoofdstukken voor Joodse lezers onomstotelijk duidelijk hoezeer het verhaal van Jezus geworteld is in hun eigen verhaal als volk van God. Daarom beschouw ik dit gehele eerste gedeelte als inleiding op en leesbril voor het verdere verhaal van Jezus. De zeven verhalen zijn in twee verhaalcomplexen stuk voor stuk tweeledig en parallel opgebouwd en kunstig met elkaar verbonden:

- I. 1,5-2,52: De geboorte van Johannes en Jezus:
  - 1,5-1,56: De aankondiging van de geboorte van Johannes (1,5-25) en Jezus (1,26-38).
 Dit vormt het eerste tweeluik in twee evengrote secties van ieder 21 verzen, uitmondend in de ‘visitatie’ (1,39-56).
 Het tweede tweeluik, waarin veel meer aandacht aan de gebeurtenissen rondom Jezus wordt besteed:
  - 1,57-2,52: De geboorte en het opgroeien van Johannes (1,57-80) en Jezus (2,1-52).

- II. 3,1-4,44: Het eerste openbare optreden van Johannes en Jezus:
  - Het eerste optreden van Johannes (3,1-20) en het eerste optreden van Jezus (3,21-4,44) in een derde tweeluik.

De eerste verhalen-cyclus rondom de geboorten, 1,5-2,52, vindt als geheel haar parallel in de tweede cyclus van 3,1-4,44, waar het eerste publieke optreden van zowel Johannes als Jezus getekend wordt. Literair gezien,

functioneren deze eerste vier hoofdstukken als klassiek Hellenistische *proöimion*⁴, die tot doel had de lezer voor te bereiden op het eigenlijke verhaal door de doelstelling van het verhaal alvast uiteen te zetten. De lezers krijgen daarin informatie over de setting van het drama dat volgt. Vaak wordt daarmee iets geopenbaard wat de spelers binnen het verhaal niet weten. Een bekend motief bijvoorbeeld is een vloek van de goden die in het latere verhaal blijkt uit te komen. Het geheel is vorm gegeven door middel van parallellen en verdubbelingen (vgl. de parallellie tussen de vier tempel-secties van 1,5-4,13 en 19,45-24,53). Niet alleen tussen 1-2 en 3-4 is dat het geval, maar ook zijn er hechte verbindingen en parallellen tussen Lucas 1-2 en Acta 1-2 en tussen Lucas 1,5-3,22 en Acta 1,8-4,13⁵.

Dit is de grote inhoudelijke lijn van de inleiding. Het vervolg van Lucas' eerste deel is verder opgebouwd in drie hoofddelen:

1. 5,1-9,50 Jezus in het gehele Joodse land,
2. 9,51-19,48 Het reisverhaal naar Jeruzalem,
3. 20,1-24,53 Jezus in Jeruzalem.

Lucas 1,1-4,44 heeft dus een zekere zelfstandigheid. Vandaar ook deze uitgave in een los boekdeel. In een volgend deel volgt het vervolg van Lucas-Acta. Overigens kan ieder hoofdstuk van dit boek los van de rest gelezen worden. Wie in een bepaald gedeelte van de tekst van Lucas speciaal geïnteresseerd is, kan daar gerust mee beginnen.

2. DE LITERAIRE EENHEID VAN LUCAS-ACTA

LUCAS EN 'HANDELINGEN' IN EEN LAT-RELATIE

Vroeg in de tweede eeuw werd het evangelie naar Lucas gebundeld met de andere drie evangeliën en dus gescheiden van haar oorspronkelijke vervolgdeel 'Handelingen der apostelen'. Vanaf dat moment behoefde dat geschrift dus ook een eigen titel, hoewel het net als de evangeliën

4. Een term gedefiniëerd door Aristoteles in zijn *Retorica* III,14.

5. Doordat in Jezus' eigen woorden een samenvatting van deel I weergegeven wordt in Acta 1,8, wordt de parallellie tussen Hem en zijn volgelingen benadrukt. In beide genoemde gedeelten speelt de Geest van de profetie een grote rol (vgl. Acta 2,17); bevatten de toespraken en hymnische stukken veel traditioneel materiaal en geven de sfeer rondom de personages goed weer; treden met regelmaat engelen op (ook in Acta 5,19; 8,26; 10,3; 12,7; 27,23); komen de titels 'Messias' en 'Heer' voor (Lucas 2,11 en Acta 2,36). De parallellie tussen Johannes en Jezus vindt een vervolg in die van Petrus en Paulus in Acta.

oorspronkelijk zonder titel was. De ons bekende titel ‘Handelingen’ dateert uit de tijd rond 150. Door deze scheiding is het boek binnen het Nieuwe Testament gaan functioneren als historische brug van de evangeliën naar de brieven van Paulus, waardoor het besef van de oorspronkelijke eenheid van beide boeken verloren is gegaan. Er is theologisch en literair geen enkele twijfel over de oorspronkelijke en literaire eenheid van Lucas-Acta. In navolging van de grote kenner van dit geschrift, Henry Joel Cadbury, die in een boek uit 1927 voorstelde het ene geschrift bestaande uit de twee delen ‘Luke-Acts’ te noemen⁶, een benaming die in de Engelssprekende wereld sindsdien ingeburgerd is, zal ik voortaan spreken over ‘Lucas-Acta’ als titel van het geheel. In plaats van de traditionele titel voor deel II, ‘Handelingen’, kies ik voor de krachtige en associatief rijke Latijnse naam die in veel moderne talen een gelijkuidende vorm heeft gekregen: ‘Acta’⁷ De toevoeging ‘van de apostelen’ dekt de inhoud geenszins, omdat in Acta de apostelen theologisch gezien níet het onderwerp van het geschrift vormen en zelfs niet gepoogd wordt de daden van alle apostelen te beschrijven. De grootste helft is zelfs gewijd aan een persoon wiens apostelschap betwist en slechts in één verhaal genoemd wordt (Acta 14,4.14), Paulus.

‘NAAR LUCAS’: EEN VAN DE VIER ZUILEN VAN DE KERK

De opschriften ‘naar’ of ‘volgens’ boven de vier evangeliën die het Nieuwe Testament heeft geselecteerd⁸, behoren eveneens niet tot de oorspronkelijke tekst, maar zijn latere toevoegingen daterend uit het begin van de tweede eeuw. Nog later werd de titel uitgebreid met de typering ‘evangelie naar...’. ‘Naar’ (in plaats van ‘van’) drukt uit, dat het betref-

6. *The making of Luke-Acts*, New York 1927.

7. In het Engels: ‘Acts’; in het Frans: ‘les Actes’; in het Duits echter meestal ‘Apostelgeschichte’ genaamd, maar eveneens ‘Acta’; in het Spaans: ‘Hechos’; in het Italiaans: ‘Atti’. ‘Acta’ is een heel oude Latijnse vertaling van de oudste Griekse titel: *prakseis*, (menselijke) daden. Bij de uitleg van Acta kom ik hier op terug.

8. Deze selectie heet de canon-vorming. Er zijn meer geschriften die op deze vier lijken bekend. Bijvoorbeeld: het evangelie van Thomas, het evangelie van Petrus, het evangelie der waarheid, het evangelie volgens Filippus, het evangelie volgens Maria Magdalena, het onbekende evangelie, het evangelie van Bartolomeüs, het evangelie van de Ebjonieten, het evangelie van de Nazorenen, het evangelie van de Hebreëen, het evangelie van de Egyptenaren, het Protevangelie van Jakobus. Zo zijn er ook nog andere ‘Handelingen’: Handelingen van Petrus en de twaalf apostelen, de Handelingen van Petrus, de Handelingen van Pilatus, de Handelingen van Paulus. Zie hierover: *Gospel Perspectives, The Jesus Tradition Outside the Gospels*, volume 5, ed. by David Wenham, Sheffield 1984.

fende geschrift een interpretatie is van een auteur die ruimte laat voor andere versies van hetzelfde verhaal.

In strikte zin zijn de evangeliën dus anoniem, zoals de meeste boeken van het Oude Testament, de latere Joodse geschriften en veel vroeg-christelijke werken. Voor ons, individualistisch denkende mensen, misschien vreemd. Voor meer collectief ingestelde culturen, waarin het geestelijk erfgoed met gezamenlijke trots collectief beheerd werd, wel een logische zaak, waaruit juist het respect voor de traditie en het zorgvuldig doorgeven ervan blijkt.

De jonge christelijke gemeenschappen hebben deze vier geschriften met dezelfde soort opschriften bij elkaar gegroepeerd om uitdrukking te geven aan hun overtuiging, dat ze de vier zuilen en fundamenten van de kerk waren, zoals ook de wereld door de vier windstreken vier levensgebieden kent. Het ‘vier-vormig evangelie dat door één Geest wordt samengebonden’⁹ werd al vroeg beschouwd als de levensadem van de kerk. Ik ben voorzichtig met het woord ‘kerk’ ter aanduiding van de gemeenschap van de volgelingen van Jezus uit de tijd van Lucas en daarvoor, omdat het een zekere institutionalisering veronderstelt die er toen, in die begintijd, nog niet was. Of voorzichtiger gezegd, wij weten niet precies of en hoe die beweging van mensen op de verschillende plaatsen van de wereld in een bepaalde instelling (die wij nu ‘kerk’ noemen) georganiseerd was. Ik spreek daarom liever van de gemeenschap van de volgelingen van Jezus.

LUCAS, ‘GELIEFDE ARTS’ EN ‘MEDEWERKER’ VAN PAULUS

In navolging van een oude kerkelijke traditie spreken we over Lucas als auteur van het derde evangelie en Acta. Vanuit het Nieuwe Testament zelf weten we eigenlijk nauwelijks iets over zijn persoon. De naam is zeldzaam. Paulus maakt in zijn brieven melding van Lucas, een zekere ‘geliefde arts’ en een ‘medewerker’. Hij vermeldt hem in onderscheid van christenen afkomstig uit de Joden, waaruit we mogen concluderen dat Lucas een christen uit de (heiden)volken was¹⁰. Verder zijn we aangewezen op latere kerkelijke tradities, waarvan de oudste dateren uit het eind van de tweede eeuw, zo bijvoorbeeld de zogenaamde *Canon Muratori*:

9. Zo Irenaeus in *Tegen Ketteren* (oorspronkelijke Latijnse titel: *Adversus Haereses*) III, 11.8 (omstreeks 180).

10. Kolossenzen 4,14; Filemon 24 en 2 Timoteüs 4,11. Ook de zogenaamde ‘wij-stukken’ in Acta zouden verwijzen naar Paulus en Lucas samen. Het betreft de dagboek-achtige aantekeningen van Acta 16,10-17; 20,5-15; 21,1-18; 27,1-28,16.

...Het derde evangelieboek naar Lucas. Daar Paulus hem als een bekwaam auteur had opgenomen, heeft de arts Lucas het na de hemelvaart van Christus onder zijn eigen naam op grond van zijn (Paulus') opvatting geschreven. Toch heeft ook hij de Heer niet in het vlees gezien en daarom begint ook hij, in zoverre het hem mogelijk was, te vertellen van de geboorte van Johannes af....De Acta van alle Apostelen zijn in één boek geschreven. Lucas vat voor de voortreffelijke Theofilus samen wat zich in zijn tegenwoordigheid stuk voor stuk afspeelde, zoals hij ook door het weglaten van de marteldood van Petrus, maar ook van Paulus' vertrek uit de stad naar Spanje, duidelijk maakt¹¹.

Lucas behoorde dus ook niet tot de kring van apostelen. Volgens Eusebius was hij afkomstig uit Antiochië in Syrië, na Rome en Alexandrië de derde grote stad van het Romeinse Imperium met zo'n 500.000 inwoners¹². Als andere mogelijke plaatsen worden genoemd het Griekse Achaje en Boëtië in Asia, plaatsen waar Lucas gewerkt zou hebben. Het zou goed kunnen zijn dat Lucas de Hellenistische christenen daar op het oog had voor zijn geschrift. Ook Rome wordt in dit rijtje genoemd. In de hoofdstad van Boëtië, Thebe, zou hij op 84 jarige leeftijd ongehuwd en kinderloos gestorven zijn¹³.

Op grond van het feit dat de val van Jeruzalem verondersteld is, zal het evangelie naar Lucas in ieder geval na het jaar 70 geschreven zijn en Acta korte tijd na het evangelie¹⁴. Het meest waarschijnlijk is een datum die ergens ligt tussen de jaren 75 en 90. Maar over de tijd en plaats van ontstaan is niets met zekerheid bekend.

11. De *Canon Muratori* bevat een lijst van nieuwtestamentische geschriften die in Rome is opgesteld. Onder andere wordt daarin geschreven, dat Lucas zich baseert op het onderwijs van Paulus. Deze traditie was in de vroege kerk onaangetast. De weergegeven vertaling in het Nederlands vanuit de gebrekkige Latijnse vertaling van het Griekse origineel is van A.F.J. Klijn, *De wordingsgeschiedenis van het Nieuwe Testament*, Utrecht/Antwerpen 1974, p. 239. In de canon van de als ketter beschouwde Marcion (begin tweede eeuw) komt als enige evangelie het derde voor, dat van Lucas. Omdat Marcion als enige apostel Paulus erkent (en de relatie Paulus-Lucas is bekend), zou dit een stilzwijgend argument kunnen zijn voor het auteurschap van Lucas.

De andere getuigenissen zijn van Irenaeus, *Tegen de ketteren* III, 1.1 waarin hij de apostolische oorsprong van het evangelie naar Lucas verdedigt en Paulus Lucas' onafscheidbare metgezel noemt; van Papyrus 75 en de Oude Griekse Proloog van het evangelie. Uit het begin van de derde eeuw stamt het getuigenis van Tertullianus, *Tegen Marcion* 4.2.2, 4.2.5, 4.5.3 en van Eusebius, *Kerkgeschiedenis* 6.25,6 (oorspronkelijke Latijnse titel: *Historia Ecclesiae*). Uit het einde van de derde eeuw dat van Hieronymus, *Over beroemde mannen* (*De viris illustribus*) 7. De *Synopsis Quattuor Evangeliorum* van Kurt Aland, Stuttgart 1976, p. 531-548, geeft een opsomming van deze teksten in de oorspronkelijke talen.

12. Zie daarover Eusebius, *Kerkgeschiedenis* III,4.6.

13. Volgens Hieronymus in het voorwoord van het Matteüs evangelie en de antimarcionitische Proloog. Maar de betrouwbaarheid van deze bronnen is onzeker.

14. Zie hiervoor Lucas 19,43v.;21,20.24.

TWEEDELIJG ONTWERP GEBRUIKELIJK

Naar Hellenistisch gebruik ontwerpt en publiceert Lucas zijn boek in twee delen. De toentertijd in zwang zijnde papyrusrollen waren nu eenmaal beperkt van omvang. Ze waren tussen de elf en twaalf meter lang en bevatten gemiddeld 100 kolommen schrift met 30-40 regels per kolom en ongeveer 20 letters per regel, waarbij geen ruimtes tussen de woorden en zinnen gelaten werden. Pas later werd er op een codex geschreven, die de vorm van ons boek heeft. Antieke schrijvers verdeelden uitgebreide werken over verschillende rollen, waardoor je een indeling in 'boeken' kreeg¹⁵. Men had een voorliefde voor delen die ongeveer even groot waren. Het eerste deel had een uitgebreid voorwoord op beide delen, het tweede een secundair met een korte recapitulatie van de inhoud van het eerste deel¹⁶. De twee delen van Lucas zijn dan ook ongeveer even lang. Het evangelie telt ongeveer 19.400 en de Acta 18.400 woorden¹⁷.

PARALLELLIE HOUDT ALLES BIJEEN

De twee delen zijn op vele wijzen hecht met elkaar verbonden, zodat het geheel een tweeledigheid vormt die tot in de kleinste details is uitgewerkt. De talloze parallel opgebouwde verhalen in beide delen vormen daarvan de ruggegraat. Bij de uitleg van de tekst zal telkens van deel I naar deel II verwezen worden. In de meeste gevallen zal dat door middel van voetnoten gedaan worden om niet al te veel gestoord te worden in de verhaallijn. Het didactische voordeel hiervan is dat de verwevenheid van beide delen gezien wordt. Een mogelijk literair-esthetisch nadeel is dat de spanning van het verhaal af gaat, omdat aan het begin al verwezen wordt naar het einde.

De parallellie tussen het leven van Jezus en dat van zijn volgelingen vormt het dominante verhaalpatroon. Dit maakt Lucas-Acta ook uniek, want geen enkel ander evangelie heeft zo'n vervolgddeel. Het is spannend om te merken hoe dit tot een andere visie op Jezus leidt. Tot in details worden de lijnen doorgetrokken. Vooral de parallellie van de uitgebreide verhalen rondom de passie van enerzijds Jezus, anderzijds die van zijn

15. Het Griekse woord 'logos' uit Acta 1,1 betekent in die context: papyrusrol. In het Latijn is dat 'volumen', waar het Engelse 'volume', boekdeel, ook van afgeleid is.

16. Geheel volgens gebruik, vgl. Josephus' *De Oude Geschiedenis van de Joden*, boek XIII, 1, maar ook bij Polybius IV,1,1, bij Diodorus Siculus XVII,1,1 en Artemidorus' *Oneirocritica* II,1.

17. Samen beslaan deze boeken ongeveer 37.900 woorden op een totaal van 137.888, dus vormen ze 28% van het Nieuwe Testament. Ter vergelijking tellen de 13 brieven die aan Paulus worden toegeschreven samen 32.429 woorden, dus 24%. Matteüs en Marcus samen tellen 29.547 woorden.

volgelingen (Petrus, Stefanus, Paulus) is van grote betekenis voor de betekenis van Jezus' kruisdood. Die voorliefde voor symmetrie, evenwicht en verhaalpatronen zijn typisch Grieks. Beide verhalen beginnen in Jeruzalem en bestrijken ieder een tijdspanne van ongeveer 30 jaar, deel I tot de hemelvaart van Jezus ongeveer in het jaar 30, en deel II tot aan Paulus' gevangenschap in Rome, ongeveer in het jaar 60-62. Eveneens zijn beide delen daarin symmetrisch, dat de laatste 23% van deel I (Lucas 19,28-24-53) gaat over gebeurtenissen over Jezus' berechting, dood, opstanding en hemelvaart, terwijl de laatste 24% van II (Acta 21,27-28,31) Paulus' arrest, berechting en aankomst in Rome beschrijft.

Naar klassiek gebruik geeft de auteur in het vervolgdeel eerst een korte samenvatting van het eraan voorafgaande deel om vervolgens te schetsen wat nu verder verwacht mag worden. Vooral de overeenkomst met de primaire en secundaire prologen van Lucas' iets jongere tijdgenoot Josephus in diens *Tegen de Grieken* I,1-5 en II, 1, 1-2 is groot, zowel wat stijl en inhoud betreft (onder andere eenzelfde opdracht aan een voor-aanstaande, namelijk Epaphroditus). Dit geschrift dateert uit het jaar 95 AD. In excurs 1 aan het slot van dit hoofdstuk citeer ik hieruit uitvoerig uit de prachtige vertaling van Meijer en Wes, omdat het gedeelte naar inhoud en vorm licht laat schijnen op de functie van geschiedwerken in de wereld van toen.

EEN VERHALENDE EENHEID: HET BEGIN WORDT VERVOLGD

De beide delen van Lucas-Acta vormen een verhalende eenheid omdat ze samengebonden zijn door een voortgaand verhaal dat een bijzondere weg volgt en omdat ze gemeenschappelijke thema's, gedachten en literaire patronen delen.

Wanneer Acta 1,1, spreekt over 'mijn eerste boek,' wijst dat volgens de literaire conventies terug naar het ermee verbonden vorige deel, waarvan hij nu een recapitulatie geeft:

1,1 Mijn eerste boek heb ik gemaakt, o Theofilus, over al wat Jezus begonnen is te doen en te leren, 2 tot op de dag waarop Hij, nadat Hij de apostelen, die Hij had uitgekozen door de heilige Geest (zijn) opdracht had verleend, werd opgenomen.

Deel I beschrijft het verhaal van wat in Jezus begonnen is. Subtiel noemt de proloog van Lucas 1,1-4 (dat op beide delen betrekking heeft) desondanks de naam van Jezus niet uitdrukkelijk binnen het verhaal dat op zichzelf genomen geen echt nieuw begin is, maar een vervulling van wat God eerder begonnen was met zijn geschiedenis met het volk Israël

(hierover meer in hoofdstuk 2). Met Jezus breekt een nieuwe tijd aan, die God vanouds beloofd en aan de profeten van zijn volk Israël bekend gemaakt had. In bijbelse termen gesproken: het ‘koningschap van God’ staat te komen (vgl. het slot van de inleiding hierover, 4,43). Alle nadruk in de tweede proloog van Acta 1,1 ligt op het feit dat Jezus’ woorden en daden de loop van de geschiedenis hebben veranderd en blijvend zullen veranderen. De latere titel ‘Acta’ geeft aan dat het boek het ‘handelen’ als onderwerp heeft¹⁸. Je verwacht dan te lezen in de proloog van Acta hoe dit begin doorgaat. Maar dan verloopt de zin anders dan je zou verwachten. Er stáát niet dat Jezus zijn werk voortzet, terwijl je door de vele parallelle gebeurtenissen wel de indruk krijgt, dat dit het geval is. Immers, niet voor niets wordt het verhaal van zijn volgelingen in parallelle aan dat van Hem zelf beschreven. Maar in strikte zin vormt Jezus niet de hoofdpersoon van Acta. Zijn werk, dat wil zeggen alles dat Hij ‘begonnen is te doen en te leren’, gaat door. Maar hoe? Die vraag bevat voor Lucas de essentie van alles wat Jezus gedaan heeft. Kennis nemen van de geschiedenis van Jezus, is voor Lucas deelnemen aan de toekomst van datgene waar Jezus voor stond!

GETUIGENIS VAN DE ‘HELING’

Een tekstgedeelte uit Hebreeën 2,1-4 geeft de richting aan om deze spannende vraag te beantwoorden¹⁹. Daar wordt gesproken over *heling... die begonnen is verkondigd te worden door de Heer, (en) door degenen die Hem gehoord hadden, bevestigd is aan ons, terwijl God mede getuigenis geeft door tekenen en wonderen*

18. Het Griekse *praxis* betekent het handelen, de handeling, daad, en zo luidt ook de later toegevoegde titel van Acta. In 2 Kronieken 12,15; 13,22; 28,26 wordt telkens gesproken over ‘de woorden (*logoi*) en daden (*praxeis*)’ van die en die koning. Het Griekse woord in het meervoud luidt in het Latijn *res gestae*, vergelijk het gelijknamige geschrift over de daden van de goddelijke keizer Augustus: *Res gestae Divi Augusti*, die beschreven staan in de *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, ed. RCagnat III, 159 1911-1914. Zo formuleert ook Lucas’ tijdgenoot Quintilianus zijn definitie van geschiedenis als *gestae rei expositio*, het verhalen van daden, *Institutio Oratoria*, 2.4.2, waarmee hij een oude traditie volgde die terugging op de grote Aristoteles die in zijn *Ars Rhetorica*, 1.1360A.35 de taak van de geschiedenis omschreef als het zich bezighouden met *praxeis*, menselijke daden. In dezelfde lijn dacht Polybius, die in zijn *Historia*, 2.56.11 als taak van de geschiedschrijver ziet, degene die kennis liefheeft te onderwijzen en overtuigen door middel van ware daden en redevoeringen. Dit tegenover de schrijver van tragedies die door middel van overtuigende taal poogt angst in te boezemen en de lezer te verlokken. Diodorus Siculus 3,1.1 gebruikt het woord eveneens als technische term voor ‘geschiedenis’. De Oudheid kende een hele verzameling van dit soort werken die bekend staan als de ‘*praxis literatuur*’.

19. Ik volg de argumentatie en conclusies hierin van W.C. van Unnik, ‘The “Book of Acts” the confirmation of the Gospel’, *Novum Testamentum IV*, 1960, p. 26-59.

en allerlei krachten en door de heilige Geest toe te delen aan wie Hij wil. Hier wordt gesteld dat Jezus' werkzaamheid het begin van de 'HELING'²⁰ vormt die God op het oog heeft voor mensen. Vanaf nu zal ik dit woord als vakterm (zonder aanhalingstekens) gebruiken als vertaling van een Grieks begrip in de holistische betekenis van bevrijding/redding/genezing. De vraag van latere generaties die zelf geen ooggetuigen geweest zijn van het gebeuren rondom Jezus, is steeds of die 'heling' er ook voor hen nog is. In feite komt de vraag naar de betekenis van Jezus voor latere tijden hier op neer. Latere generaties wordt hierin door een dubbel getuigenis vaste grond onder de voeten gegeven om erop te vertrouwen dat die heling die begon met Jezus nog steeds 'werkt': door de ooggetuigen én door God zelf die voor hen instond en hen tot hun missie inspireerde. Deuteronomium 19,15 stelt immers: *Op de verklaring van twee of drie getuigen zal een zaak vast staan.* In de proloog, Lucas 1,4, wordt gesproken over 'betrouwbaarheid' bieden. Acta wil verder de brug slaan tussen de heling die in Jezus begonnen is (waarover deel I verhalend bericht) en Lucas' generatiegenoten die dit niet zelf hadden meegemaakt. Zowel de apostelen tesamen met de volgelingen van Jezus, als God zelf, gaven een bevestigend getuigenis van deze begonnen heling: zoals die aanwezig was rondom Jezus, zo gaat diezelfde heling de wereld in, tot aan 'de uitersten der aarde', tot op de dag van vandaag, waarop mensen dit geschrift lezen.

Lucas geeft in zijn tweedelig werk dus een dubbel getuigenis van de waarheid, dat in Jezus Gods heling definitief voor de wereld gekomen is. Mensen getuigen van wat ze hiervan hebben meegemaakt en God bevestigt dat getuigenis door helend aanwezig te zijn. Dit wordt als evangelie verteld om mensen inzicht te geven in de manier waarop God zijn heling aanbiedt en om hen te verzekeren dat Gods heling niet alleen een zaak is van het verleden, maar nog steeds plaatsvindt! Mensen worden door de confrontatie met het evangelie voor een levenskeuze gesteld deze heling toe te laten in hun leven (de zogenaamde 'omkeer', zie bij 1,17). Om ruimte te scheppen voor die eigen vrije keuze van mensen, neemt de zin van Acta 1,1 een verrassende wending. Er ligt een begin. De heling van God is zichtbaar geworden in al wat Jezus gezegd en gedaan heeft en mensen hebben daarvan getuigd, zodat het betrouwbaar bevestigd is. De Geest werkt dan in vrijheid verder, naar het model en patroon van Jezus.

20. De centrale notie in Lucas-Acta die in Lucas 1,47 voor het eerst voorkomt, waarin God sooter, Redder, Bevrijder, genoemd wordt. Het zelfstandig naamwoord sooteria komt voor het eerst voor in 1,69 en het werkwoord soojdzein in 6,9.

JEZUS NIET 'LOS VERKRIJGBAAR'

Het is van belang de toevoeging van deel II aan deel I op zijn waarde te schatten. Het is, zoals gezegd, het enige evangelie dat een vervolgdeel heeft. Het kwam wel meer voor binnen het genre van de biografie, dat over de leerlingen van een groot leraar geschreven werd, maar de mate waarin dit gebeurt in Acta is grensoverschrijdend. Bovendien nemen de leerlingen ook al in deel I een grote plaats in. Acta is geen onafhankelijke biografie van Petrus en Paulus, hoewel je deze twee zuiver literair gezien als hoofdpersonen zou kunnen typeren. De uitgebreide aandacht voor Jezus' volgelingen en de wijze waarop hun relatie wordt beschreven, vestigt de aandacht op twee samenhangende karaktertrekken van Lucas' geschrift. Enerzijds worden Jezus' volgelingen niet 'los' beschreven, maar in hun relatie ten opzichte van Jezus. Hierin fungeren ze als getuigen van de heling van God, die ze bevestigen voor latere generaties. Anderzijds is ook Jezus niet 'los verkrijgbaar'. De moeilijkheid met het in het juiste licht zien van grote figuren uit het verleden die nog steeds van betekenis zijn, is dat ze toegeëigend worden door hun bewonderaars die zich met hen identificeren en hen tot voorwerp van eigen projecties maken. Met een variant op de bekende volkswijsheid: 'zeg me hoe je over Jezus denkt en ik zal zeggen wie jij bent'. Lucas plaatst Jezus eerst uitvoerig binnen zijn volk en geschiedenis, om vervolgens te stellen: wie Jezus wil kennen, volg Hem na. Modellen van navolging worden in grote hoeveelheid getoond.

DE ALOUDE BELOFTE VOOR ISRAËL OOK OPEN VOOR DE VOLKEN

In deel I wordt Jezus getekend als degene die de oude verwachtingen van Israël waarmaakt. Enkele toespraken van Acta spreken telkens weer uitvoerig over deze vervulling²¹. Het nieuwe begin met Jezus is dus niet een absoluut nulpunt, maar alleen nieuw in de zin dat het een nieuwe fase inluidt van deze voortgaande beweging waarin God zijn bedoeling met mensen wil verwerkelijken. Vanwege de doorslaggevende betekenis van alles wat er met Jezus gebeurd is, is het kwalitatief een nieuw begin te noemen. Wanneer Lucas in deel II vertelt hoe dit nieuwe begin, waarin de 'grote daden Gods' zich manifesteerden, ondanks Jezus' afwezigheid dóórgaat in de wereld met de volgelingen van Jezus, was dat allesbehalve vanzelfsprekend na het schijnbaar vernietigende en roemloze einde van

21. Als treffend voorbeeld hiervan dient Acta 10,36-38. Lucas vertelt vanuit het schema van de belofte die vervuld wordt.